

Szabolcs-Szatmár megye helynévgyűjteményei

Amikor 1964-ben a Zala megye földrajzi nevei című tekintélyes kötet megjelent (közzétette Markó Imre Lehel, Ördög Ferenc és Kerecsényi Edit. Zalaegerszeg, 1964. 737 lap, 275 térk.), csak aki a további kutatásokat megszervezte, Végh József gondolta, hogy ebből lassanként majd országos hely-névgyűjtő mozgalom bontakozik ki.

A debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem és a Nyíregyházi Tanárképző Főiskola (amely azóta fölvette Bessenyei György nevét) magyar nyelvészeti tanszékeinek dolgozói azonban már 1964 tavaszán elhatározták, hogy összegyűjtik Szabolcs-Szatmár megye helyneveit. A gyűjtési útmutatót Jakab László készítette el, s a járasonkénti közreadásban állapodtak meg. Ennek eredményeképpen hamarosan napvilágot látott Mező András munkájaként A baktalórántházi járás földrajzi nevei című impozáns kötet (Nyíregyháza, 1967. 224 lap, 27 térk.), a Szabolcs-Szatmár megye földrajzi nevei című sorozat első kötete. Ennek a könyvnek a kiváló névtörténeti szemléletmódja, forrásanyagának kiterjesztése kétségtelenül megtermékenyítő hatással volt az országos helynévgyűjtés módszereinek továbbfejlesztésére, s jó irányba módosította a következő kötetek közzétételeit. Mező András példamutató kutatásai nyomán a következő megyei és járási helynévgyűjtemények sem mondhattak le Pesty Frigyes 1864-es gyűjtésének és a múlt századi kéziratok térképek helynévanyagának beépítéséről.

Megyényi anyagot tartalmazó könyvektől az egy-egy település helyneveit önálló füzetben vagy monográfiákba beépített munkákig tucatszám jelentek meg ezután földrajzi neveket tartalmazó írások, csak Szabolcs-Szatmár megyéből nem olvashattunk jó darabig semmiféle közlést. Közel két évtized múltán ért be a kezdeményezők munkájának gyümölcse, s 1984-től kezdve jelentek meg az egyes járások helynévanyagát tartalmazó szép kiállítású könyvek a következő sorrendben:

- /2./ Kálnási Árpád, A fehérgyarmati járás földrajzi nevei (Debrecen, 1984. 508 lap, 74 térk.),
- /3./ Jakab László – Kálnási Árpád, A nyírbátori járás földrajzi nevei. (Nyírbátor, 1987. 431 lap, 40 térk.),
- /4./ Kálnási Árpád, A mátészalkai járás földrajzi nevei (Debrecen, 1989. 605 lap, 50 térk.),
- /5./ Kálnási Árpád – Sebestyén Árpád, A csengeri járás földrajzi nevei (Debrecen, 1993. 549 lap, 50 térk.)

Ami első pillantásra szembeütik a fősorolásból, az Kálnási Árpád neve. Kétségtelen, hogy ő a lelke, motorja és részben vagy egészben megvalósítója, mindenképpen továbbvivője a szabolcs-szatmári helynévgyűjtésnek. Ezt a hallatlan nagy energiát, sok időt és fáradságot igénylő munkát csak az képes értékelni és elismerni, aki már maga is gyűjtött, ellenőrzött és közzé is tett legalább egy településről történeti és élő helyneveket. Vissza kell utasítani Hajdú Péter véleményét (Pályatereim, avagy a nyelvészetről – Vx1Sg-ban. In: A nyelvészetről – egyes szám, első személyben. Szerk. Sz. Bakró - Nagy Marianne és Kontra Miklós. Bp., 1991. 47), mely szerint a helynévkutatás „szerényebb teljesítmény”, mert ahogy ő írja, ehhez „az egyszerű podikológia is elegendő” (pl. *Hajagospettend helynevei* típusú munkákból annyi készíthető, ahány lakott település van az adott országban). Azon túl, hogy az obszcén szó idegen nyelven is az marad, s csak azok számára veszti el sértő hangulatát, akik nem értik, az egész érthetetlen elmarasztaló értékítélet egy olyan tudományos tevékenységről, amelynek eredményeit a történettudomány, településtörténet, népiségvizsgálat, történeti és mai nyelvjáráskutatás és még számtalan társtudomány hasznosítja. Hol lenne ma nemzeti tudományaink nagy része Bárczi Géza, Benkő Loránd, Györffy György, Kiss Lajos, Kniezsa István, Kristó Gyula, Melich János, Szabó T. Attila és mások helynévkutatásai nélkül? Szerencsére a finnugrisztika sem mellőzi a helynevekben rejlő tájékoztatások, iránymutatások, néha egyedüli bizonyosságok hasznosítását. Mennyivel könnyebb lenne az összehasonlító uralisztika munkája, ha a szamojédoktól, voguloktól, osztjákoktól stb., általában a rokon nyelvek beszélőitől benépesített vagy föltehetőleg régebben általuk lakott területekről a magyar helynévkutatáshoz hasonló, minden dűlőnévre kiterjedő helynévtárak állnának rendelkezésére? Egyébként a jelenkori adatok összegyűjtése, ellenőrzése, pontos lokalizálása a legkevesbé íróasztal mellett végezhető munka az egész nyelvtudományon belül, hiszen helyszínhez, terepbejáráshoz, utazáshoz, térden való jegyzeteléshez, ezer kényelmetlenséghez van kötve, s ezt józan gondolkodással az is beláthatja, aki egyetlen helynévgyűjteményt sem vett a kezébe, csupán hírből hallott ilyen című munkákról. Mindennek a fényében csak az elismerés hangján szólhatunk Mező András, Kálnási Árpád, Jakab László és Sebestyén Árpád fáradságos munkájáról, megbecsülést érdemlő

kutatásáról és leletmentő tevékenységéről, ami nélkül nemzeti nyelvünk, kultúránk lenne szegényebb.

Nézzük azonban a munkákat, s azt, hogy miért értékesek, mire jók, mennyire használhatók!

Az első kötetből világossá vált, hogy két különböző irányzata alakult ki a hazai helynévgyűjtésnek. (Nem beszélve most a Szabó T. Attila teremtette erdélyi iskoláról, amelyről a későbbiekben szeretnék szót ejteni.) Természetesen a jelenkori helynevek kutatói mindegyikének közös célja a leletmentés, a kihalt nevek összegyűjtése, följegyzése és a teljességre való törekvés, vagyis az újonnan megjelenő nevek számbavétele is. Ez utóbbi olyan tudományos igény, amiről nem szabad lemondanunk a továbbiakban sem, hiszen évszázadra készülnek ezek a gyűjtemények, s ki tudja azt előre megmondani, hogy mikor hal ki egy ma keletkezett név, meddig él egy ma általánosan ismert és használt névalak? A főntebb említett névtörténeti szempont ma már nem eltérés, mert a Nyelvtudományi Intézet égisze alatt a Végh József kezdeményezte és ma Ördög Ferenc vezetésével folyó gyűjtés is ugyanazokat a történeti adatokat igyekszik föl kutatni és közreadni, amelyekre Mező András hívta föl a figyelmet a Szabolcs-Szatmár megyei első kötetben, s amelyeket Kálnási Árpádék is fölvettek köteteikbe. Meg kell azonban jegyezni, hogy vannak olyan helynévgyűjtések is, amelyek továbbmentek ezen az úton, s valamennyi történeti adatot igyekeznek szerepeltetni anyagukban. Ilyen például Baranya megye földrajzi neveinek két hatalmas kötete (közétette Balogh Lajos, Barics Ernő, Gerstner Károly, Heilmann József, Hoffmann Ottó, Király Lajos, Neducsin Dragutin, Ördög Ferenc, Pesti János, Posgay Ildikó, Rónai Béla, Takács Józsefné, Temesi Mihály, Turós Lászlóné. Pécs, 1982. 1055+1279 lap, kb. 400 térk.). Ez az út azonban aligha járható, s nem csupán el kell fogadnunk, de elismeréssel kell illetnünk azoknak a helynévgyűjteményeknek az adatföltárásait, amelyek az élő nevek mellett a múlt század közepéig vagy legfőljebb a XVIII. század végéig mennek vissza a történeti anyag közlésében. E tekintetben a két hazai irányzat között már nincs lényeges különbség.

A legfőltűnőbb szemléleti eltérés az egyes települések leírásának, bemutatásának első részében található. A szabolcs-szatmári kötetek római eggyessel jelölt községbemutató fejezetének mindegyike igen tömör falumonográfia, amelyben van településtörténet, népiségtörténet, birtoklástörténet, névtörténet és közigazgatástörténet. Tartalmazza ez a rész a XIX. századi országleírások, geográfiai szótárak, helységnévtárak és térképek adatait. Közli a falucsúfolókat, népetimológiákat stb. Végül felsorolja az adatközlőket. Mindez fölbecsülhetetlen érték a helybeli lakosság öntudata, önismerete, történeti műveltsége szempontjából, de hallatlanul jelentős az alsófokú oktatás számára is. Tudományos jelentősége sem lebecsülendő, hiszen ebben a fejezetben kapnak teret azok az új adatok, amelyek részben kibővítik,

néha kiegészítik Kiss Lajos Földrajzi nevek etimológiai szótárának az adott időpontban fölhasználható kiadását, valamint Mező András és Németh Péter Szabolcs-Szatmár megye történeti-etimológiai helységnévtárát (Nyíregyháza, 1972.). Előfordul az is, hogy újabb adatai alapján polemizál az eddigi etimológiai javaslatokkal (*Méhtelek*: 2/247-9).

A további eltérések a közzétételben találhatók. Az egyik csak formai, talán azt is mondhatnánk, hogy nyomdatechnikai, mégis beszélni szeretnék róla. A nevek sorrendje a szabolcs-szatmári kötetekben településenkénti újrakezdéssel, de még a bel- és külterületet is különválasztva, betűrendes. (A különválasztással mindenképp egyet lehet érteni, hiszen más célú kutatásra használjuk a bel. és a külterületi névanyagot, s ugyanígy különválasztja ezt a másik közzétételi mód is.) A betűrendes névsorrenden azonban lehet vitatkozni. Kétségtelen előnye, hogy gyorsabban eligazítja az egy település adataira kíváncsi kutatót. Az átfogóbb, járásnyi, megyényi vagy tájegységnyi területre kiterjedő kutatásokat viszont majdnem lehetetlenné teszi, mivel minden településen utána kell nézni a keresett névnek illetve névtípusnak. Végül is nem tudják megtakarítani a mutatókészítés hihetetlen hosszadalmas és fáradtságos munkáját az ilyen jellegű elrendezések sem. (Kálnási Árpád készített is mutatót a sorozat 2–4. kötetéhez, amelyről a későbbiekben fogok szólni.) A neveknek sorszámkok szerinti szerepeltetése az adattárban a másik irányzatnál kétségtelenül utal az egymásmellettségre. Az adattárban is úgy találhatók a nevek egymás mellett, ahogyan a térképen illetve a valóságban. De csak kelet-nyugati irányban! A térképi számoknak a soronként való elhelyezése az észak-déli egymásmellettséget már nem képes bemutatni, hiszen egy földterület déli szomszédja akár tíz-húsz számmal is hátrábbra kerülhet, és kerül is mindig. Ugyanez a nehézség fönáll a Szabó T. Attila által kezdeményezett és az erdélyi iskola által kedvelt névelhelyezések területén is, mely szerint a belterülettől indulva körkörösén kifelé tágulva haladnak a számozással. Természetesen így is sokszor távol kerülnek egymástól az összetartozó nevek. Mivel minden igényt kielégítő, teljesen tökéletes megoldás nincs, el kell fogadni a szabolcs-szatmári közlések megoldását, hiszen itt minden név után megtaláljuk a lokalizációs számot, s a térképen könnyen megkereshetjük a szomszédos, esetleg összetartozó neveket, ha azok a betűrendben nem állnának egymás mellett, bár legtöbbször ott is vannak (2/69: *Bakóé, Bakó István -tanya, Bakó-tag, Bakó-tanya, Bakó útja stb.*) Állítólagos hátránya ennek a közlésmódnak, hogy minden nevet új sorba kell kezdeni, s több helyet foglal. Ez kétségtelen, de a használók számára összehasonlíthatatlanul kényelmesebb, áttekinthetőbb, tehát jobb ez a megoldás. (A magam szerkesztette munkákban akkor is külön sorral kezdtem minden nevet, amikor az egymás melletti helyek sorszámai szerint tettem közzé az anyagot.)

A másik eltérés már nem egyszerűen technikai megoldás, hanem a népnyelvi lejegyzés pontosságára vonatkozik. Kétségtelen, hogy az egyéni ejtészváltozatot nem lehet visszaadni, de a településre jellemző diftongusokat, félhosszú ejtismódot, hiátustöltéseket, hasonulásokat és összeolvadásokat pontosan jelölik a szabolcs-szatmári kötetek. Ezek elmaradására két érvet hallhattunk Végh Józseftől annak idején. Az első az volt, hogy az adatgyűjtők nem hallják meg ezeket a hangtani finomságokat (tisztelet a kivételnek, mert visszaemlékszem, hogy milyen szörnyen rossz érzés volt például a Somogy megyei kötetben Tóth István vagy a Tolna megyei könyvben Solymár Imre kiváló és pontos nyelvjárási lejegyzéseit sablonosra átjavíthatni). Természetesen valamennyi gyűjtőtől ilyen minőségű lejegyzés nem várható el, de hát azért nyelvészek a közlétezők, hogy ezeket a hiányosságokat pótolják! A szabolcs-szatmári kötetek közlétezői kiváló érzékkel és jó fölkészültséggel meg is tették ezt, s nagyszerűen fölhasználható anyagot adtak a nyelvjáráskutatóknak, akik ezáltal abszolút sűrűségű kutatópontok hálózatát kapták egy-egy jelenség határainak a meghúzására. A másik érv a hasonulások és összeolvadások jelölésének elmaradására vonatkozott, s az volt, hogy ezeket minden magyarul beszélő egyformán ejti, nem kell tehát jelölni. Így a népnyelvi adatokba is *utca* betűsorral szerepel az *ucca* ejtés. (Akkor hiába bizonygattam, hogy Hódmezővásárhely környékén az *úca* ejtismód az általános – és minden bizonnyal ez a hagyományörzőbb –, az *ucca* ott szinte teljesen ismeretlen.) Elismerésre méltó, hogy a szabolcs-szatmári kötetekben minden ejtészeltérés ott található a köznyelvi alak mellett. Ugyanide tartozik a ragos alakok megadása a többelemű helynevek esetében is, A *hová?* kérdésre felelő ragok ugyanis nem csupán nyelvjárási különbségekre utalhatnak, hanem névélettani szempontból is jelentőségük van. Erre utal Fehérgyarmat két azonos helynevének, de különböző objektumának ragos alakja (2/76): *Kisari-utra* és *Kisari-udba*. Az első valódi útra vonatkozik, a második pedig az út melletti földekre, bár alapalakja mindkettőnek *Kisari-ut*.

Hasonlóan jelentős értéke még ezeknek a köteteknek a név elterjedtségére való utalás, a név szélesebb vagy szűkebb körben való ismertségének megadása. A ma már kihalt nevek (csupán Panyoláról: *Átovány*, *Buzgó*, *Cser patakja*, *Dolha*, *Eves*, *Gariszló*, *Jóbalázs-fok*, *Kígyós*, *Kövércse*, *Netecs*, *Pisztor*, *Tice*, *Úrbéri kaszálók*, *Valaj-gaz*, *Zuhogó*) vagy névtörténeti rejtélyek, amelyeknek megfejtése a következő nemzedék föladata lesz, vagy birtoklástörténeti, növénytani, állattani, vízhálózati emlékek, amelyekből a gazdaságtörténészek, botanikusok, zoológusok, geográfusok vonják majd le a megfelelő következtetéseket.

Az adatok megbecsülésére nem vállalkozom. Az eddig megjelent öt kötet 123 településnek (köztük több jelentős városnak) teljes történeti és mai helynévanyagát tartalmazza, – az előzőket betűhíven, az utóbbiakat igen pontos

nyelvjárási lejegyzéssel, művelési ágak és domborzati viszonyokra való utalásokkal, részletes és hasznos magyarázatokkal, lokalizálással az áttekinthető és jól használható térképeken.

Az utóbb négy kötet mindegyikében megtalálható a földrajzi köznevek és helyzetviszonyító elemek szótára. Természetesen ezek nagyon fontos és hasznos fejezetei az egyes köteteknek. Fölmerül azonban az a kérdés, hogy nem lett volna-e elegendő csak az utolsó kötet megjelenése után megjelentetni egy szótárat. Ha egymás mellé állítjuk a négy kötet négy szótárát, nemmel kell felelni erre a kérdésre. Megállapítható ugyanis, hogy a csengeri járásban ismeretlen az *akol* szó, a nyírbátoriban nincs *ág* a víznevek között, az *állás* sem a mátészalkai sem a csengeri járásban nem használatos, s egyedül a fehérgyarmati járásban hiányzik az *allé*. Ha pedig az első néhány szó földrajzi elterjedésében ilyen nagy különbségek vannak, akkor érdemes volt járásonként közreadni ezeket a szótárakat.

Amint említettem följebb, a sorozat három kötetéhez Kálnási Árpád mutatót is készített (Kálnási Árpád, Összesített mutató a Szabolcs-Szatmár Megye Földrajzi Nevei 2-3-4. kötetéhez. Debrecen, 1990. 449 lap). Sajnálatos, hogy csak kevés példányban, kézirat gyanánt jelent ez meg, de szerencsére a fontosabb kutatóhelyekre eljutott. Valószínűleg a sorozat kiteljesedésekor (még öt járás anyagának a megjelentetése van hátra!) új mutató készül majd, amely fölöleli a teljes anyagot, (s mindenki hozzájuthat, aki a sorozatot birtokolja). Ezért úgy vélem, érdemes megemlíteni, hogyan válhat még jobba, még használhatóbbá a végleges összeállítás.

A legtöbb kutató általában nem csupán arra kíváncsi, hogy valamely általa ismert helynév hol van meg a kötetben, vagy megvan-e egyáltalán, hanem arra is, hogy milyen névelemekből vannak fölépítve az egyes nevek, vagy valamely névelem hol fordul elő, milyen a szóródása a kutatott területen belül. Vagyis a földrajzi köznevek szótára nem pótol egy valamennyi névelemet föltüntető mutatót, mert arra nem lehet hivatkozni, abból nem tudható meg, hogy hány névben található meg , milyen a megterhelése, földrajzi szóródása, hol sűrűsödik a használata stb. Föltétlenül szerepelni kell tehát a végleges mutatóban valamennyi névelemnek külön-külön! Jól szembeötlő ennek a szükségessége olyankor, amikor egy-egy név csak *kis-*, *nagy-*, *alsó-*, *felső-* stb. megkülönböztető elemekkel együtt jelenik meg. Pl. *Kisar* és *Nagyar*, de *Ar* önmagában nem szerepel. Hasznos azonban a névelemek külön mutatózása még olyan banálisnak tartható esetekben is, mint *út*, *utca*, nem beszélve a *föld*, *tag*, *dűlő* stb. szavakról. Természetesen így is sokat könnyít a mutató az említett három kötet használatában, s elkészítése külön érdeme Kálnási Árpádnak.

Összességében és végeredményben a magyar névtudomány egy olyan értékes és hasznos sorozattal gazdagodott, amely lehetőséget ad a vidékek, egymástól távolabbra eső tájak névanyagának összehasonlítására, ugyanis a mai

Magyarország keleti feléről ez az egyetlen nagyobb terjedelmű publikált helynévi adattár. (Természetesen nem feledkeztem meg Nagy Géza, A magyarországi Bodroghöz földrajzi nevei című, de kissé más jellegű kiváló könyvről, melynek ismertetésére egy későbbi számban kerül sor.) A szabolcs-szatmári kötetekkel (meg az ezután megjelentetendőkkel) nagy lépéssel jutunk előbbre kitűzött célunk, a magyar nyelvterület összes helynévi adatának összegyűjtése és megjelentetése felé. Jó lenne, ha még ez a nemzedék megvalósítaná ezt, hogy az utánunk jövő hasznosíthassa e munkák eredményeit.

HAJDÚ MIHÁLY

**Hajdú Mihály, Magyar tulajdonnevek.
Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1994. 86 lap**

Hajdú Mihály könyve Szende Aladár A magyar nyelv tankönyve középiskolásoknak című kötetéhez készített tematikus füzetek egyikeként jelent meg. Gyakorló tanárok a megmondható, hogy milyen nagy szükség volt mind Szende Aladár könyvére, mind erre a sorozatra, és ezen belül is egy olyan kötetre, amelyik közérthetően: az érdeklődő diákok számára is hozzáférhetően dolgozza föl az onomasztika alapjait. Bár a névtan nem vált az iskolai nyelvtanítás részévé, annak dacára, hogy feldolgozása nemcsak a magyartanítás, de más diszciplínák tanításához is segítséget nyújthat, e könyv is hozzásegíthet ahhoz, hogy e nyelvészeti tudomány is a megfelelő helyére kerüljön már az oktatásban.

A könyv nyolc fejezetben dolgozza föl a névtani tudnivalókat.

Az első két fejezet a tulajdonnevekről való általános ismereteket tárja az olvasó elé. Ír keletkezésükről, bemutatja, hogy milyen problémákat vet fel szófajtani besorolásuk. Tárgyalja jelentésük általános kérdéseit, érinti a névdivat és a névhangulat témáját, valamint a tulajdonnevek hagyományos felosztását is vázolja. A következő fejezetekben ezután külön-külön dolgozza fel a tulajdonnevek egyes fő- és alcsoportjait.

A könyv legterjedelmesebb része a személynivekről szól. Nyilván nem véletlen, hogy ez az egyik leghangsúlyosabb egység a könyvben. A keresztnivekkel kapcsolatos általános tudnivalók ismertetése során kitekintést ad más népek keresztnévadási szokásairól is. A fejezet bőséges példaanyaggal